

ДАВНЯ ІСТОРІЯ

УДК 94 (477.7) «16/17»

DOI: <https://doi.org/10.33782/2708-4116.2021.2.55>

*Ігор Сапожников**

ЗГАДАНЕ ГЕРОДОТОМ СВЯТИЛИЩЕ ДЕМЕТРИ НА МИСІ ГІППОЛАЮ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ РОЗВІДОК І КАРТОГРАФІЇ)

*«Клиноподібна смуга землі між цими ріками
[Дніпром і Бугом] зветься мисом Гіпполаю.
На ній споруджене святилище Деметри»
(Геродот IV. 53, 6)*

*Пам'яті професора П.О. Каршиковського (1921-1988)
до 100-річчя з дня його народження*

Анотація: *Стаття присвячена розгляду й аналізу проблем існування та місця розташування святилища (храму) Деметри на мисі Гіпполаю, що на правому березі Дніпровського лиману, які «батько історії» Геродот описав будучи в Ольвії у середині V ст. до н.е. Особлива увага приділена описам очевидців, матеріалам розвідок та картографічним матеріалам кінця XVIII – поч. XX ст. Самий ранній археологічний огляд місцевості здійснив у 1819 р. П.І. Кеппен, який відкрив на північ від містечка Станіслава античне городище й описав два значні кургани. Один з них – Могила Розрита – був обнесений кільцевим ровом із земляним валом, а в середині захищеного простору простежувалися рештки якоїсь п'яти чи шостикутної (?) у плані споруди.*

Дослідження 1848 року О.С. Уварова, 1862 р. Ф.К. Бруна разом з А.П. Чірковим і В.І. Гошкевича 1909 р., а також розкопки другої половини XX ст. не виявили залишків храму на городищі Станіслав I. Тому дуже обережно, слідом за П.І. Кеппеном, автор статті припустив, що саме на перебудованій Розритій Могилі могло існувати давньогрецьке святилище Деметри, що слід перевірити розкопками залишків цього кургану, які збереглися на північній околиці селища Станіслав Херсонської області. Стосовно «мечеті без мінарету у вигляді ротонди», яку військовий інженер А.Ж. де Лафитт-Клаве бачив на лівому березі Бузького лиману у 1784 р., то поки що у нас немає даних, щоби впевнено пов'язати її з об'єктом на Розритій Могилі.

Ключові слова: *Дніпровсько-Бузький лиман, Геродот, мис Станіславів (Гіпполаїв), святилище (храм) Деметри, Розрита Могила, описи, археологічні розвідки, картографія*

* Сапожников Ігор Вікторович – доктор історичних наук, провідний науковий співробітник Відділу Криму і Північно-Західного Причорномор'я Інституту археології Національної Академії наук України, член Національних спілок краєзнавців та журналістів України (м. Чорноморськ, Одеська область);
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3889-6714>; e-mail: ssappog5@gmail.com

Об'єкти Північного Причорномор'я, яким присвячена ця стаття, «батько історії» Геродот описав таким чином: «Близ моря Борисфен – уже мощная река. Здесь к нему присоединяется Гипанис, впадающий в один и тот же лиман. Клинообразная полоса земли между этими реками называется мысом Гипполая. На нем воздвигнуто святилище Деметры. Напротив святилища на Гипанисе живут борисфениты» (Геродот IV. 53). Хоча пошуки храму та мису тривають вже майже два століття як у кабінетах, так і на місцевості, на сьогодні їх підсумки неоднозначні¹. Більшість вчених дійшла висновку, що згаданий мис має назву Станіслава, але вони поділяються на дві групи. Перші вважають, що залишки храму Деметри ще можна знайти на одному з двох виявлених і частково досліджених городищ Станіслав I або II². Друга група дослідників, зокрема Ф.М. Штігельман, припускає, що святилище могло знаходитись на стрілці мису та, відповідно, «обрушитись до лиману»³, але деякі з них додали до абразивних процесів фактор евстатика Чорного моря. Так М.В. Агбунов написав, що після підняття рівня Дніпро-Бузького лиману (після Фанагорійської регресії) Гіпполаїв мис став коротше на 12-14 км⁴, не уточнюючи, йдеться про власне материковий мис або піщану косу.

Перші топографічні карти району мису Станіславів датуються часом Російсько-турецької війни 1735-1739 років, але більш детальні зйомки здійснили тут на початку 1770-х рр. На одній з карт команди інженера-підполковника Р. Томілова мис має назву Станіславів Ріг, а на північ від нього, на старому городищі розміщене військове укріплення, підписане як «ретранша[мент]»⁵ (рис. 1). Той же автор повідомив, що первинна назва мису звучить як «Таніслав» і перекладається з тюркської як «ніздрюватий ніс»⁶.

Наведемо опис місцевості, який досі невідомий археологам, але може бути корисним для вирішення проблеми існування храму Деметри. Він був зроблений 25 червня 1784 р. французьким військовим інженером А.Ж. де Лафіттом-Клаве, який разом з супутниками на вітрильному човні обстежував ділянку російсько-турецького кордону, що йшов серединою Дніпровсько-Бузького лиману від Очакова до мису Волоська Коса, який мав назву *Бугай*⁷

¹ Тут не розглядається версія місця храму Деметри на Волоській косі й ін. Див.: Бурачков П.О. Опыт объяснения одного темного места в сказаниях Геродота о древней Скифии // Труды III Археологического съезда. Т. 2. Москва: В Синод. тип., 1878. С. 63-64.

² Русяева С.А. Святилище Деметры на мысу Гипполая // Боспорские исследования. Вып. V. Симферополь – Керчь, 2004. С. 114-116.

³ Штігельман Ф.М. Поселения античного периода на побережье Бугского лимана // Материалы и исследования по археологии СССР. Москва-Ленинград. 1956. № 50. С. 257.

⁴ Агбунов М.В. Античная география Северного Причерноморья. Москва: Наука, 1992. С. 174-175.

⁵ «Карта течения рек Днепра и Буга от Елисаветградский провинции вниз к соединению их вод, и устье лимана с показанием берегов: Гнилого и от него до Берды Азовского и от Кинбурна и Перекопи Черного моря и как российская граница по мирному в 1774 году при Канарже трактату установлена, и где прежняя на правом берегу Днепра состояла, означена ж между помянутых рек и ситуация объяснена особо экспликацией. Все берега Днепра и Буга, а також и Чернаго моря, кроме Азовскаго от Солёных Уклюк до Берды сыманы по инструменту, а тот берег назначен с примерных карт бывшими инженер офицерами в комиссии инженер подполковника Томилова и им везде объездом и в связании съёмок поверено 1775-го года». М: 8 верств у дюйм; 138x100 см; рукоп. кольор. (Національна бібліотека України імені В. Вернадського, №17483).

⁶ [Томилов Р.] Топографическое описание доставшимся по мирному трактату от Оттоманской порты во владение Российской империи землям, 1774 года // Записки Одесского общества истории и древностей. 1868. Т. VII. С. 178; «Танау» казахською дійсно ніздра, але Амантай Ісин запропонував інші (тюрксько-ногайські) варіанти цієї назви: «тініслау» – «відпочинок» і «таніслау» – «знайомство».

⁷ Тут і надалі курсив мій. – І.С.

(cap de Voeuf). Ось його записи: «Мы не видели никакого жилища на правом берегу Буга от его устья до мыса Бык, но следы такового видны на левом берегу. Среди иных есть [там] своего рода *Ротонда*, которая, вероятно, раньше была мечетью, но минарета больше нет. Эта часть принадлежит России и я не мог приблизиться достаточно близко, чтобы описать ее, но побережье показалось мне низким и таким же доступным, как и [берег] Днепра. Ширина Буга в этом месте составляет около половины ширины Днепра, то есть до 1200 туазов [2,35 км], но он сужается у мыса Бык, а его глубина также 18-20 футов [5,5-6,1 м]. Воды его немного светлее, хотя также желтого цвета, а их течение не заметно» (рис. 2)⁸.

Наскільки мені відомо, перші археологічні розвідки в районі мису Станіслав у жовтні 1819 р. здійснив П.І. Кеппен під час поїздки до Ольвії. Його спостереження викладені у щоденнику «Від Херсону до Парутіна», які І.В. Тункіна опублікувала у 2000 р.⁹ Спочатку наведемо опис городища на правому березі б. *Городирської* (Станіслав I): «Наконец, приблизился я и к самому городищу, в Станиславской же даче находящемся. Находясь лицом к лиману на запад, на крутом берегу оно, место сие с двух сторон – северной и южной – окружено чрезвычайно глубокими рвами, и от одного из них до другого проведен был с восточной стороны ров и вал, а самая внутренность укреплена еще другим валом. Между первым валом и вторым, друг от друга отстоящими на 107 шагов [760 м], приметны следы прежних зданий, чего внутри укрепления не так заметить можно. Пред входом в первые ворота – довольно глубокая яма, где станиславовцы искали денег, да и по ту сторону рва (за первым валом) также была рыта земля».

Не менш цікавим виявився розташований поблизу курган: «Не доезжая еще около 0,4 версты [424 м] до городища, по левую сторону от дороги из Станислава в Александрову, я остановился у так называемого *Разрытого кургана*. Это небольшое место, окруженное сперва рвом, а потом уже валом, который издали один только приметен. Внешний вал сей в окружности имеет 212 шагов [150,5 м, діаметр – 48 м]. Окружность же углубления или рва = 90 шагов [64,0 м, діаметр – 20,4 м]. Возвышение внутреннее, почти равняющееся поверхности поля, имеет кругом около 30 шагов [21,3 м]; но мне показалось, что это был пятиугольник, коего каждая сторона = 6 шагам (т.е. около 13 фут. [4,0 м]), самая же середина углублена. *Стоял ли здесь храм* какой-либо, или что иное – неизвестно, однако входа никакого не приметно и не видно, чтобы что-либо было выложено камнем. Да и на всем этом месте нашел я только два небольших камушка. От внешнего вала на восток в 65 шагах [46,0 м] находится еще неразрытая могила [курган], на коей однако также приметны следы прежнего жилья. Окружность оной у подошвы = 210 шагов [149,0 м, діаметр – 47,5 м] и высота около 35 шагов (?) [23,9 м]¹⁰, (в диаметре по горизонту должно бы быть уже около 67 шагов [47,6 м]). Углубление, однако на самом верху находящегося, всего длиною (в диаметре) 4 шага [2,84 м]. Поодаль еще и 3 могилы, в коих, по словам суеверных, горят иногда деньги».

⁸ Lafitte-Clavé. Journal d'un voyage sur les côtes de la Mer Noire du 28 Avril au 18 Septembre 1784. Istanbul: Isis, 1998. P. 680.

⁹ Запізніле потрапляння цих даних до історіографії проблеми «святинища Деметри поблизу Ольвії» негативно відбилося на її рішенні.

¹⁰ Йдеться про відстань від краю насипу до його верхньої точки. Див. нижче опис під малюнком.

Цей опис супроводжується двома малюнками олівцем (Рис. 4 і 5). Під першим є підпис: «Так называемая *Раскопанная Могила*¹¹ от Станиславовки 1,5 версты по дороге в Александровское (Григорий Петрович Милорадович). Окружность вала внешнего 212 шагов. Окружность углубления или рва 90 шагов [Див. нижче]. Возвышение внутреннее почти ровное с поверхностью поля, кажется бывшее пятиугольником, коего каждая сторона по 6 шагов = около 13 фут. Внутренний в пятиугольнике кружок диаметром около 8-9 шагов» [5,7-6,4 м]. Під іншим написано: «Могила нераскопанная, от *Раскопанной* на восток на 65 шагов. Окружность оной внизу у подошвы 210 шагов. От подошвы до горы с западной стороны 34 шага [24,1 м], с восточной 38 [27,0 м]¹² (а. – наверху углубление <...> в 4 шага в поперечнике, в. с. d. о. – другие такие же углубления»¹³.

У 1848 р. експедиція О.С. Уварова в пошуках храму Деметри відвідала мис Станіславський, але поверхневі пошуки не дали ніяких результатів. Тому граф зробив висновок, що «вероятно уже прежде, может быть при турках, остатки храма Деметры употреблены были на постройки, подобно тому, как в Ольвии камни акрополя и курганов послужили на постройку Очакова. Теряешь всякую надежду на какое-либо открытие, когда подумаешь, что вся поверхность и окрестность мыса заняты селом Станиславским и крестьянскими полями; что вся эта местность была уже рыта и перерыта, то для постройки домов, то для обработки полей». Далі вчений додав: «В окрестностях Золотого и Станиславского мысов не встречается ни одного кургана»¹⁴, що і тоді суперечило даним П.І. Кеппена.

Наступні дослідження з тією ж метою здійснив Ф.К. Брун у 1862 р. під час спеціальної поїздки на береги Дніпровсько-Бузького й інших лиманів Північного Причорномор'я, яка виконувалася за дорученням і за кошти Одеського товариства історії та старожитностей. У Станіславі до нього приєднався А.П. Чирков – відставний підполковник і вчитель топографії Херсонської гімназії. Тоді Ф.К. Брун вдруге (після П.І. Кеппена) відкрив городище («городок») Станіслав I, побачив північніше селища «два огромных кургана близ дороги, ведущей из Александровки» (Розриту і Нерозриту могили П.І. Кеппена) і зробив висновок: «Ничто не мешает мне думать, что храм Димитры мог находится в древности на том самом месте, около которого выстроен был в последствии город Станислав, разрушенный поляками», на городищі, «где сохранились признаки древних жилищ»¹⁵. Про останні вчений більш нічого не повідомив, однак їх позначки присутні на «Плане городища при местечке Станислав» А.П. Чиркова (рис. 6), який був прикладений до статті Ф.К. Бруна (Табл. 4).

На друкованій «Карте рек Буга и Днепра» того ж автора, яку Ф.К. Брун також використав (Табл. 5), показані городище, «храм Димитры» і «Ипполаев мыс» (рис. 7). Зауважу,

¹¹ П.І. Кеппен називає цю могилу (курган) *Розритою* і *Розкопаною*, але в 1860-х роках і пізніше на картах він мав першу, вочевидь, більш традиційну місцеву назву (рис. 9), яка і використовується у статті.

¹² За розмірами П.І. Кеппена, вдалося доволі приблизно вирахувати, що висота другого кургану могла складати 11-12 м, що приблизно на 2-3 м перевищує висоту того ж насипу на розрізі до плану А.П. Чиркова 1862 р. (рис. 6-а), а за військово-топографічними картами ХХ ст. цей показник становив від 6 до 7 м (див. нижче).

¹³ *Тункина И.В.* П.И. Кеппен как исследователь Ольвии: становление археолога // Археологические вести. 2000. № 7. С. 364-367, рис. 2-3.

¹⁴ *Уваров А.* Исследования о древностях Южной России и берегов Черного моря. Вып. 1. Санкт-Петербург: Тип. экспедиции изгот. гос. бумаг, 1851. С. 34.

¹⁵ *Брун Ф.* Донесение о поездке к устьям рек Буга и Днепра, в 1862 году // Записки Одесского общества истории и древностей. 1863. Т. V. С. 991-992.

що на знятий роком пізніше «Топографический план местечка Станислава, лежащего на древнем Ипполаевом мысу на северном берегу Днепровского лимана», А.П. Чирков наніс те саме городище, проте вже не показав місця вірогідного розташування храму (рис. 8)¹⁶. Крім того, через два-три роки топограф не згадав про святилище у своєму загальному огляді давніх городищ Нижнього Дніпра¹⁷, що може свідчити про те, що він особисто не дотримувався такої точки зору.

А ось маловідомий опис тієї ж пам'ятки знаного херсонського археолога В.І. Гошкевича 1909 р.: «Станиславское городище на надельной земле сильно опустошено и внутренней вал его разрыт. Поверхность городища представляет весьма незначительные неровности; никаких строительных материалов не встречается ни здесь, ни в оврагах. По обрывам заметны ямы, наполненные землей, в которой попадаются обломки остро-донных греческих кувшинов (амфор). По предположению некоторых исследователей, на этом именно месте стоял храм богини Деметры <...>. Со времени первого посещения нами этого городища (в 1895 г.) прибрежная часть его обвалилась в лиман»¹⁸ (рис. 10).

Наступні розкопки поселення Станіслав I, які з 1947 р. велися низкою дослідників, також як і попередні спостереження, не дали ніяких нових матеріалів ні на користь, ні проти концепції щодо розташування храму на цьому місці¹⁹. Однак це не означає, що рішення питання зайшло до глухої безвиході, оскільки досі ніхто не розглядав під цим кутом зору порівняно недавно введеної до наукового обігу інформації П.І. Кеппена 1819 р.

Йдеться про курганну групу на північ від містечка, плани двох з яких склав П.І. Кеппен. Розташування покопів на другому (значно вищому) насипу (рис. 5) дозволяє інтерпретувати їх як звичайні грабінницькі ями, хоча на розрізі А.П. Чиркова видно, що на вершині кургану був навмисно влаштований рівний горизонтальний майданчик, а сам курган мав форму симетричного усіченого конусу (Рис. 6; 6-а).

Вигляд Розритої Могили інший. Додавши до її опису та малюнка 1819 р. план і розріз А.П. Чиркова, отримуємо таку картину. Цей об'єкт мав не круглу, а овальну в плані форму, витягнуту за лінією північ-південь. Якщо порівняти її з перебудованою Моголою Широкою (Лат) у Молдові, що входить до оборонних споруд вздовж Нижньодністровського римського валу, то там по периметру спочатку розташований рів, потім вал і плаский круглий майданчик у середині²⁰. У нашому випадку бачимо іншу послідовність: вал – рів – середня плоска частина п'яти чи шестикутної в плані форми, діаметр якої становив лише близько 5,7–6,4 м, а середина була поглиблена. Очевидно, що така конструкція не дає підстав вважати цей об'єкт оборонним в сенсі утримування у ньому більш-менш великого гарнізону. Саме в

¹⁶ Входить до складу «Топографического атласа течения Днепра в Херсонской губернии 1864-1871 гг.», який зберігається у бібліотеці Одеського археологічного музею НАНУ. Див.: Сапожников И.В. Картографические материалы по археологии, истории и географии низовий Буга и Днепра: работы А.П. Чиркова 1863-1866 годов // История. Етнография. Культура. Нові дослідження. Миколаїв: Атол, 2000. С. 259–265.

¹⁷ Чирков А. Краткий очерк городищ, находящихся по Днепру и его лиману // Записки Одесского общества истории и древностей. 1867. Т. 6. С. 546–550.

¹⁸ Гошкевич В.И. Экскурсии 1909 года // Летопись музея [Херсонского городского древностей] за 1909, 1910 и 1911 годы. Вып. 2. Херсон: Тип. пр. О.Д. Ходушиной, 1912. С. 10–11, рис. 4.

¹⁹ Русяева С.А. Вказ. праця. С. 114–116.

²⁰ Сапожников И. Начала изучения курганов Буджака: историография и картография // Tyragetia (s.n.). 2018. Vol. XII. № 1. С. 125, рис. 3.

центрі споруди П.І. Кенпен припускав наявність храму або якоїсь іншої будівлі, хоча більш-менш значних уламків каменю він не бачив, а шурфування або зачисток не робив (рис. 4; 6; 6-а). З іншого боку, реконструйована форма цього об'єкту не має подібності і до курганів, «досліджених навмисно» у другій половині XIX ст. шляхом закладання у центрі одного розкопу круглої або овальної форми²¹. Так чи інакше, виказані припущення й досі ще можна перевірити шляхом розкопок залишків цього кургану, які збереглися до нашого часу на північній околиці селища Станіслава Херсонської області²².

Тепер залишилося з'ясувати, що саме у 1784 р. міг бачити А.Ж. де Лафітт-Клаве, коли на борту човна написав у щоденнику про *мечеть без мінарету в вигляді ротонди?* Слід сказати, що креслення, яким проілюстровані ці слова, є навіть не спрощеним планом, а скоріше окомірною замальовкою. На ній, на лівому березі Бугу позначені оселі (будинки або хутори) і присутня одна позначка у вигляді подвійного кола, яка стоїть на південний схід від Волоської коси – *мису Бугай*, тобто практично навпроти Ольвійського городища (рис. 2), хоча мала б бути на північний схід від нього (рис. 3).

На щастя ми маємо можливість порівняти цю схему з більш-менш точною топографічною картою, яка датується від 1782 до 1787 рр. включно²³. На ній, на лівому березі Бузького лиману між селами Кисляківка і Станіслав нема жодного населеного пункту, а у названих позначені церкви²⁴. Звичайно французький військовий інженер мав змогу бачити один чи обидва храми (можливо ще у стадії будівництва). Щоправда, Преображенська церква Кисляківки, як і оселі навколо, не могла знаходитись у місці згаданої позначки (рис. 2), не кажучи вже про те, що така архітектура православних церков не характерна для розглядуваного нами регіону (рис. 8).

Отже, виходячи зі сказаного, можна зробити достатньо вірогідний висновок про те, що А.Ж. де Лафітт-Клаве або зробив помилку під час вимірів координат (що маловірогідне з огляду на його високий професійний рівень), або ця нерозшифрована позначка дуже приблизно вказує на церкву Кисляківки і ніяким чином не співвідноситься з описаною ним ротондою. У такому випадку його фразу про такий неординарний об'єкт з повним правом можна розглядати як непряме підтвердження можливого розташування храму-ротонди в іншому місці пониззя лівого берега Бузького лиману, у тому числі і в районі селища Станіслава.

А що стосується використання Розритої Могили, як місця для святилища богині Деметри, то подібний за своїм смыслом випадок був зафіксований у 1997 р. в ході розкопок прадавнього кургану Могила Кишла (Попова) заввишки до 10 м (з абс. позначкою

²¹ Сапожников И.В. Курганы Буджака, исследованные Ф.И. Кнауэром: история раскопок, картография и нынешнее состояние // Археология і давня історія України. 2019. Вип. 4. С. 396–422.

²² За програмою «Гугл-карти» має координати: 46°34'55.3"N 32°07'54.4"E; 46.582013, 32.131778). Другий (Не-розритий) курган розташований за 70–80 м від нього, його вершина має позначку +47,4 м на топографічних картах Генштабу СРСР (кв. L36-53-A).

²³ «Карта окрестностей рек Днепра и Буга» М: 10 верств у дюймі, рукоп. кольорова (Рукописне відділення Російської національної бібліотеки (Санкт-Петербург). Ф. 885. Д. КоIII/I. Арк. 18).

²⁴ Стосовно часу зведення православного храму у Станіславі дані відсутні, а у Кисляківці (колишньому Спаському) Преображенська церква була закладена у 1782 р., а вже 1806 року «по ветхости упразднена». Див.: *Гавришл. Историко-хронологическое описание церквей епархии Херсонской и Таврической. Одесса: В городской тип., 1848. С. 18.*

верхівки близько +23 м), який протягом багатьох століть служив орієнтиром (створеним знаком) для входу суден з Чорного моря до Дністровського лиману. На його схилі археологи виявили кам'яний жертвник, біля якого знайшли значне скупчення давньогрецької кераміки середини IV ст. до РХ, а поруч, в окремій ямі, рештки людського жертвоприношення²⁵. Гадаю, що тут слід звернути увагу на те, що Розрита Могила і високий курган поруч також майже напевне грали відповідну роль у судноплаванні по більшій частині Дніпровсько-Бузького лиману, зокрема під час руху до Ольвії.

Igor Sapozhnykov

The sanctuary of Demeter on Cape Hippolaus mentioned by Herodotus (based on exploration and cartography materials)

Abstract: The article is devoted to the consideration and analysis of the problems of existence and location of the sanctuary (temple) of Demeter on Cape Hippolaus, on the right bank of the Dnieper estuary, which «father of history» Herodotus described being in Olbia in the middle of the V cen. B.C. Particular attention is paid to eyewitness descriptions, intelligence materials and cartographic materials of the late XVIII – early XX cen. The earliest archaeological survey of the area in 1819 was carried out by P.I. Keppen, who discovered an ancient settlement and described two significant mounds. One of them – the Rozryta Mohyla (Dug Tomb) – was surrounded by a ring moat with an earthen rampart, and in the middle of the protected space the remains of some pentagonal or hexagonal (?) In the plan of the building were traced.

Research in 1848 by O.S. Uvarov, 1862 by F.K. Brun together with A.P. Chirkov and V.I. Goshkevych in 1909, as well as excavations of the second half of the twentieth century. found the remains of the temple on the site of Stanislaw I. Therefore, carefully, following P.I. Keppen, the author suggested that it was on the rebuilt Rozryta Mohyla (Dug Tomb) could exist ancient Greek sanctuary Demeter, which can be verified by excavations of the remains of the mound, preserved on the northern outskirts of Stanislaw village area. Regarding the «mosque in the form of a rotunda without a minaret», which military engineer A.Zh. de Lafitte-Clave saw on the left bank of the Bug estuary in 1784, we do not yet have data to reliably link it to the object at the Rozryta Mohyla.

Keywords: Dnieper-Bug estuary, Herodotus, Cape Stanislaviv (Hippolaev), sanctuary (temple) of Demeter, Rozryta Mohyla (Dug Tomb), descriptions, archaeological explorations, cartography

²⁵ Рябова В.О., Супрунов А.В. Жертвник IV ст. до н.е у кургані біля Гермонактового селища та башти Неоптолема у гирлі Тірасу // Музейні читання. Матеріали міжнародної наукової конференції, присвяченої 90-літтю видатного українського археолога О.І. Тереножкіна. Київ: Музей історичних коштовностей України, 1998. С. 66-71.

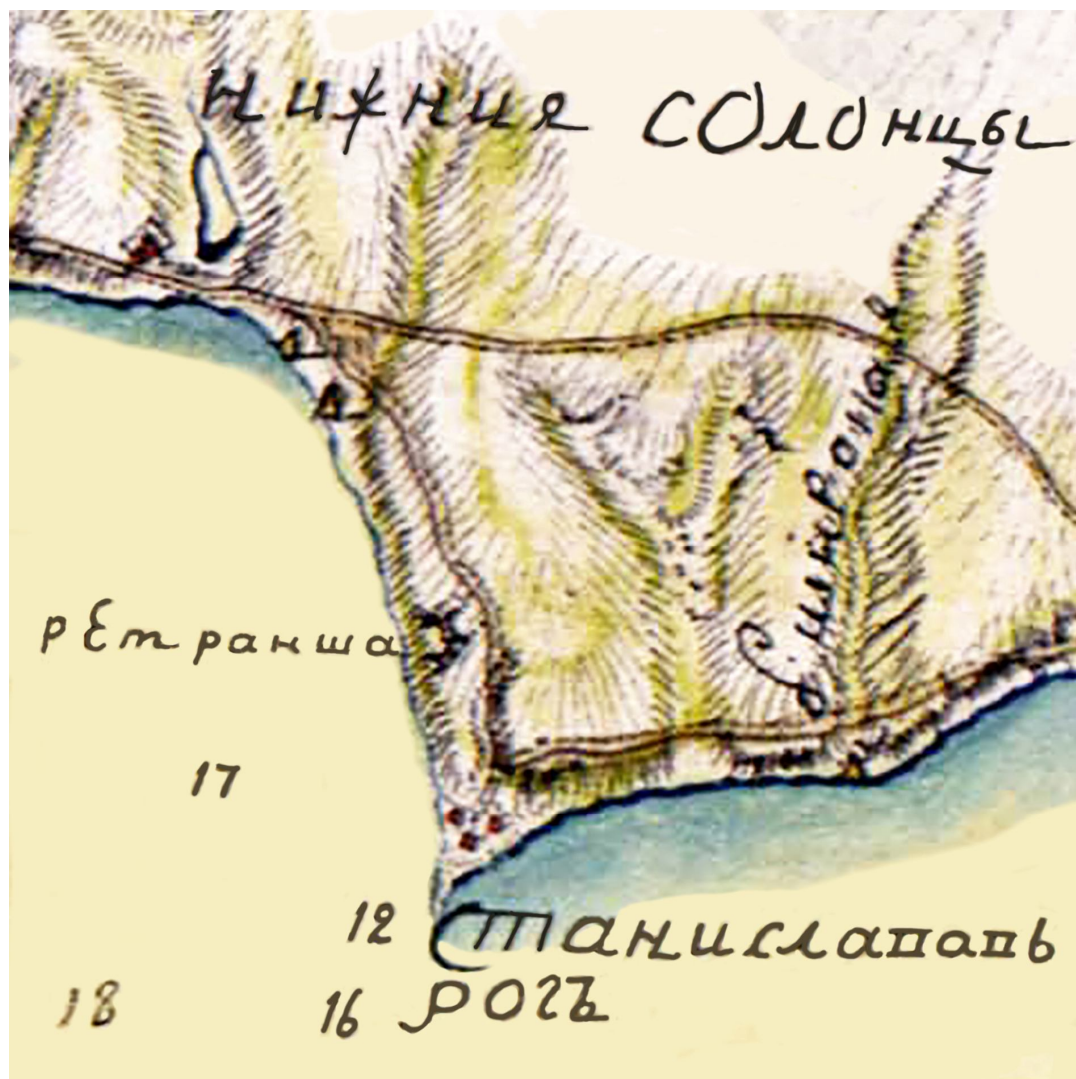

Рис. 1. Мис Станіславів Ріг (Гіпполаїв) на карті Р. Томілова (1775 р.)

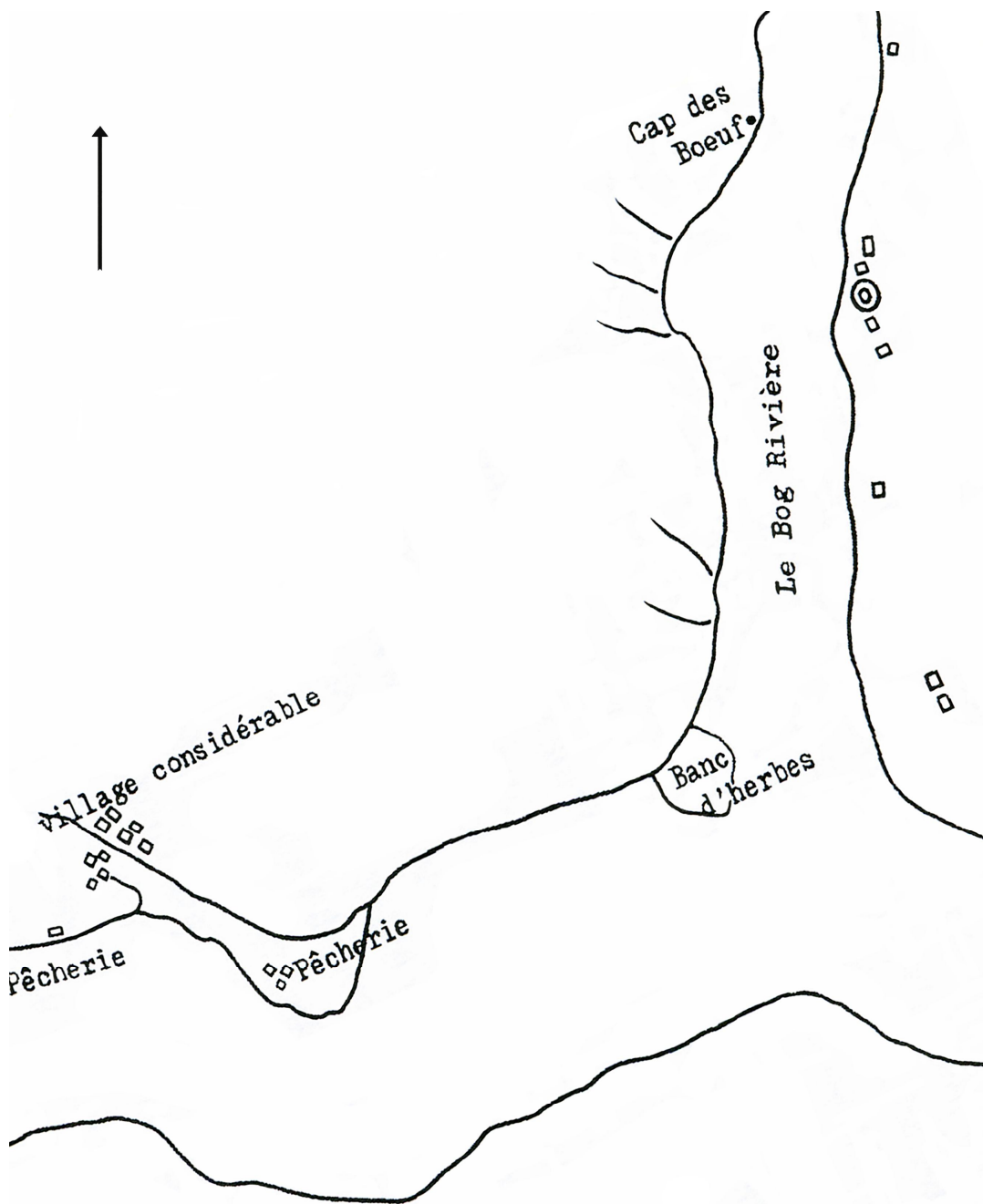

Рис. 2. Замальовка плану частини Дніпровсько-Бузького лиману А.Ж. Де Лафітта Клавє (1784 р., фрагмент)

Рис. 3. «Карта окрестностей рек Днепра и Буга» (1780-х гг., фрагмент)

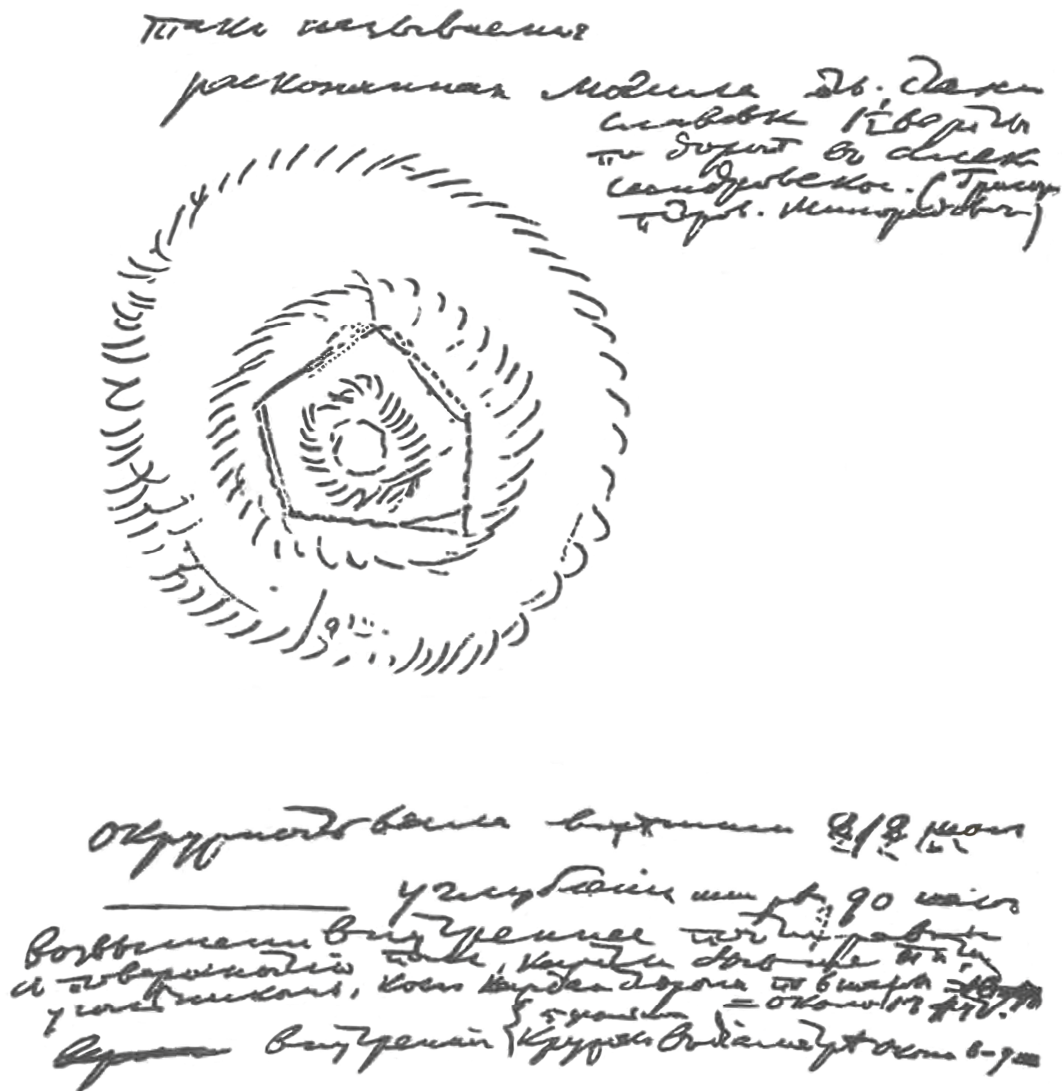

Рис. 4. Замальовка плану Розритої Могили П.І. Кеплена біля м. Станіслава (1819 р., фрагмент)

Рис. 5. Замальовка плану «Нерозритої» могили П.І. Кеппена біля м. Станіслава (1819 р., фрагмент)

Рис. 6. «План городища при местечке Станислав» А.П. Чиркова (1862 р., фрагмент)

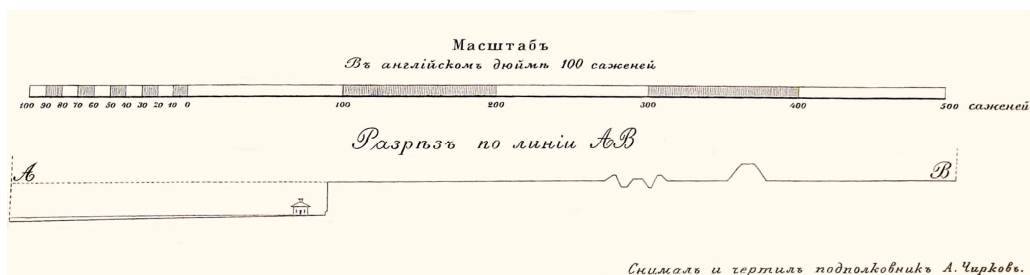

Рис. 6-а. «План городища при местечке Станислав» А.П. Чиркова (1862 р., розріз)

Рис. 7. Мис Станіславів на «Карте рек Буга и Днепра» А.П. Чиркова (1862 р., фрагмент)

Рис. 8. «Топографический план местечка Станислава...» А.П. Чиркова (1863 р.)

Рис. 9. Мис Станіславів на карті-грьохверствіці (арк. XXX-10 кінця 1860-х рр., фрагмент)

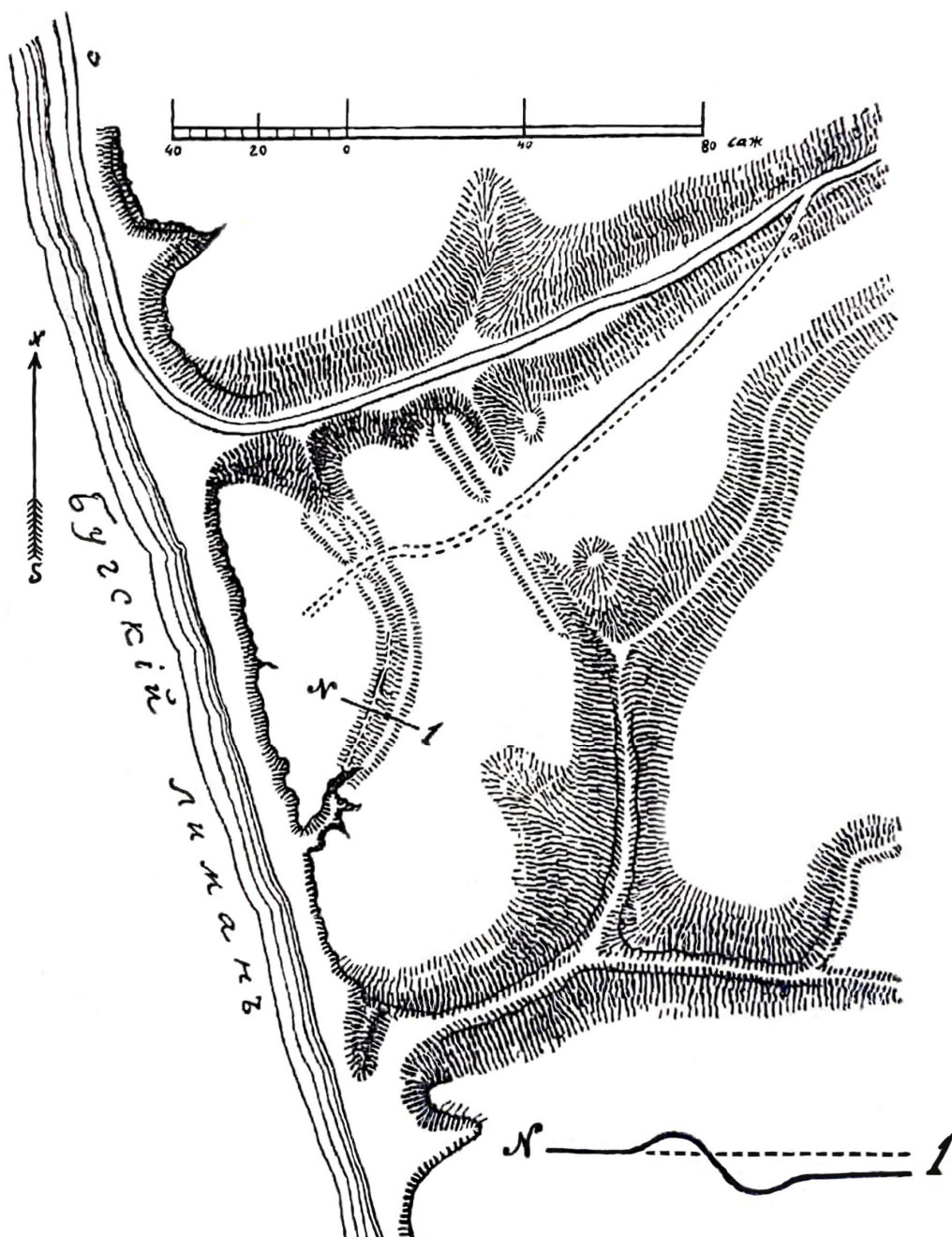

Рис. 10. «План городища вблизи местечка Станислава» В.І. Гошкевича (1909 р.)